

GESCHIEDENIS EN LEER VAN HET BAPTISME

OLOF DE VRIES

Spanning tussen leer en geschiedenis

De Utrechtse Theologische Faculteit kent vanwege de Unie van Baptisten Gemeenten in Nederland een Bijzondere Leerstoel *Geschiedenis en Leerstellingen van het Baptisme*. Deze dubbele leeropdracht bergt een spanning in zich. Is dat wel te verenigen: onderwijs en onderzoek in zowel de geschiedenis als de leer van een geloofsgemeenschap?

Deze spanning komt in eerste instantie vooral bij de historicus in de leerstoelhouder te liggen. Hij mag de geschiedenis niet simpelweg gebruiken als vindplaats van historisch illustratiemateriaal ten behoeve van systematische uiteenzettingen over de leerstellige principes van de kerk in kwestie. Kerkgeschiedenis bedrijven in dienst van het gelijk van een bepaalde kerk of confessie - of het ongelijk van te bestrijden kerken en confessies! - voldoet niet aan de norm van wetenschappelijkheid. Historische wetenschap is objectief en kritisch, óók als het om de 'eigen' geschiedenis gaat. Zij plaatst de geschiedenis van een geloofsgemeenschap in de brede en complexe context van ontwikkelingen en gebeurtenissen in christendom, cultuur, maatschappij en politiek. En legt dan causale verbanden. Dat maakt de 'eigen' geschiedenis minder exclusief en uniek. Het relativeert en dwingt tot bescheidenheid. Een kerk, hoedster van 'eeuwige waarheden', wordt daarmee een historisch fenomeen. Dat is een spannende bezigheid voor een historicus die de geschiedenis van zijn eigen geloofsgemeenschap onderzoekt.

Eeuwenlang, vanaf de 'eerste kerkhistoricus' Eusebius van Caesarea (3^e/4^e eeuw) tot aan de tijd van de Verlichting, is de kerkgeschiedenis geschreven vanuit de opvatting dat de kerk zelf geen geschiedenis is. De kerk is van de eeuwigheid en niet van de tijd.¹ Zij heeft een eeuwig goddelijk wezen, dat al naar gelang van de kerkelijke gezindheid van de historicus, gesitueerd wordt in een kerkelijk ambt met de volmacht tot sacramentsbediening, of in de idee van de navolging van Christus, of in de bediening van het Woord, of in piëtistische vroomheidskenmerken. De historische lotgevallen van de 'eeuwige kerk' zijn eigenlijk incidenten die haar wezen niet raken. Pas in de 18^e eeuw begon een historicus als Von Mosheim de kerk te beschrijven als een historisch fenomeen, in relatie met andere historische fenomenen.

Terug naar de dubbele leeropdracht van de bijzondere leerstoel, met name naar het tweede deel daarvan. De eigen geloofsgemeenschap accepteren en systematisch doordenken als historisch fenomeen... dat is tenslotte de spannende uitdaging voor de dogmaticus.

Over de geschiedenis: baptisme is niet van de eeuwigheid maar van de tijd

Het baptisme is een vier eeuwen oude beweging die volgens de laatste gegevens 43 miljoen leden telt, verspreid over alle continenten, regionaal verenigd in 206 unies en op mondiaal niveau samenwerkend in de Baptist World Alliance.² Wat verenigt al deze mensen, zodat je kunt spreken van 'de geschiedenis van het baptisme'? Geschiedenis vooronderstelt immers een vorm van gemeenschap en eenheid!

Geen boven-historische eenheid

Van oudsher wordt de eenheid van de 'eeuwige kerk' gezocht in zaken die boven-historisch zijn. We noemen er een aantal en constateren dat het baptisme daarin zijn eenheid niet zoekt.

De eenheid onder baptisten is niet hiërarchisch ambtelijk bepaald, zoals in episcopale kerksystemen. Er is noch lokaal, noch nationaal, laat staan mondiaal, een ambtsdrager - of een college van ambtsdragers - die de eenheid belichaamt. Als het over ambtsdragers gaat: baptisten

benadrukken 'het priesterschap aller gelovigen'.

De eenheid onder baptisten is ook niet confessioneel bepaald. In de loop der eeuwen zijn er weliswaar talrijke baptisten geloofsbelijdenissen geproduceerd.³ Maar die hadden en hebben steeds een zeer contextueel bepaalde functie. In gegeven omstandigheden was het nodig tegenover de overheid of temidden van andere kerken helderheid te verschaffen over eigen baptistische overtuigingen. Het was soms ook nodig in eigen kring duidelijkheid te scheppen. Nooit echter hebben zulke belijdenisgeschriften over de grenzen van historisch en geografisch bepaalde context heen gezag gekregen. De Nederlandse baptisten hebben van meet af aan geweigerd een geloofsbelijdenis op te stellen. Zij wagen het met elkaar binnen een uiterst summier gestelde Grondslag.⁴

De eenheid onder baptisten is niet institutioneel bepaald. Er bestaan baptisten instituten. Maar regionale verbanden tussen lokale gemeentes, landelijke unies en bovennationale organisaties als de *European Baptist Federation* en de *Baptist World Alliance* bestaan bij de gratie van vrijwillige deelname. Het laatste woord luidt steeds: De lokale gemeente is in zichzelf volwaardig gemeente van Jezus Christus. Zij is om die reden autonoom en besluit op basis van vrijwil- ligheid wel of niet deel te nemen aan bovenlokale baptisten activiteiten. Hiermee is het baptisme een representant van het zgn. congregationalistische kerktipe.

Een baptisten traditie?

Er bestaat zelfs een discussie over de vraag of het wereldwijde baptisme wel een eigen, duidelijk gemarkeerde traditie als eenheidsfactor heeft.

Voor een bepaalde periode en in een bepaalde regio is zeker wel sprake van een baptisten traditie. In het begin van de 17^e eeuw ontstond het baptisme uit het Engelse separatistisch puritanisme. Het puritanisme was een calvinistische protestbeweging tegen de halfslachtige Engelse kerkreformatie, die de Engelse staatskerk had opgeleverd als een soort tussenvorm tussen katholicisme en protestantisme. Het separatistisch puritanisme gaf de verwachting van een binnenkerkelijk doorgaande reformatie op en scheidde zich van de staatskerk af om gemeentes te vormen waarvan de leden de 'zichtbare tekenen van genade' hadden ontvangen. Het baptisme deelde in dit separatisme en stichtte eigen gemeentes op basis van doop op belij- denis van geloof. Dadelijk na dit begin waren deze Engelse baptisten gewikkeld in een samenbindende strijd om vrijheid voor eigen geloofspraktijk en kerkvorm. Op zoek naar de realisering van het ideaal van een gemeente van gelovigen, gevormd op basis van doop op belijdenis van geloof, in een land waar vrijheid van geloof en geweten heersen doordat kerk en staat principieel gescheiden zijn, emigreerden veel baptisten in de 17^e en 18^e eeuw naar de Nieuwe Wereld. Aldaar herhaalde zich echter weldra op veel plaatsen de situatie van onderdrukking en strijd om geloofsvrijheid. Tot zover, historisch en geografisch, kan men spreken van een baptisten traditie. Er is vanaf het begin van de 17^e eeuw, eerst in Engeland en later ook in Amerika, een gesloten keten van religieuze overdracht situaties aanwijsbaar rondom de constitutieve thema's van gemeente van gelovigen, geloofsvrijheid en doop op belijdenis van geloof.

Vanaf de tweede helft van de 18^e eeuw verandert deze situatie. Dit valt curieus genoeg samen met het begin van een geweldige expansie van het baptisme, eerst in Amerika en later wereld- wijd. De opwekkingsbeweging rond predikers als Whitefield, Wesley en Edwards (de 'Great Awakening') schiep in Amerika een klimaat waarin het baptisme de wind mee kreeg. Op initiatief van William Carey (de vader van de moderne zendingsbeweging) kwam het in 1792 tot de oprichting van een Engels baptisten zendingsgenootschap, dat in India zijn werkzaamheden begon. In het begin van de 19^e eeuw begon het baptisme zijn opmars op het vaste land van Europa. Het hield op een typisch angelsaksisch fenomeen te zijn en zocht zich een plek in het geestelijk klimaat en de kerkelijke wereld van het continent.

De zojuist aangeduide expansie van het baptisme betekent het einde van een gesloten baptisten

traditie. Het baptisme kwam terecht in nieuwe situaties waarin zijn traditionele waarden en principes op een nieuwe wijze aantrekkingskracht hadden en gingen functioneren. De 'Great Awakening' met haar nadruk op ervaren geloof ('experienced religion') en oproep tot een persoonlijke geloofsbeslissing, sloot enerzijds naadloos aan bij de traditionele baptisten spiritualiteit. Anderzijds kende dit revival individualiserende tendenzen die het traditionele baptisten vrijheidsbeginsel een meer individualistisch karakter gaven. Op het vaste land van Europa ontkiemde het zaad van het baptisme op die plekken waar een opwekking (bijv. het internationale Réveil in West-Europa en het doopsgezinde Stundisme in zuid Rusland) of kerkelijke ontevredenheid de bodem rijp hadden gemaakt. Het Nederlandse baptisme heeft in de veertiger jaren van de 19e eeuw zijn oorsprong in een lokaal binnenkerkelijk hervormd conflict over vrijzinnigheid en naamchristendom, dat als zodanig exponent was van een veel bredere onvrede met de theologische en kerkelijke status quo van die dagen.⁵ Elk van deze kerkelijke, maatschappelijke en politieke contexten gaf het baptisme ter plekke een eigen karakter. In nog veel sterkere mate geldt dit voor de baptisten expansie in de klassieke zendingsgebieden.

Samenvattend kan gesteld worden dat het baptisme een contextueel bepaalde geloofsgemeenschap is. Het baptisme gebeurt in de tijd, binnen een creatieve ruimte die aangeduid kan worden met identiteit bepalende begrippen als geloofsdoop, gemeente van gelovigen, priesterschap aller gelovigen, congregationalistische kerkopvatting, geloofsvrijheid, scheiding van kerk en staat, primaat van de bijbel in zaken van geloof en leven, en missionair élan.⁶ Elk van deze begrippen moet historisch verstaan worden. Ook het gezag primaat van de bijbel is niet boven-historisch. Het functioneert in een hermeneutisch proces waarin recht gedaan wordt aan de historische context waarin het Woord klinkt.⁷ Een baptisten neiging tot fundamentalisme moet aangemerkt worden als strijdig met het historisch karakter van het baptisme.

De baptisten traditie is voluit geschiedenis. Zij ontstaat, ontwikkelt zich en wordt bijgesteld in het verloop van de geschiedenis. Deze traditie kent geen boven het historisch proces verheven normativiteit.

Er is geen waarheid zonder tegenspraak. In dit verband moet het zgn. 'Old Landmarkism' genoemd worden. Halverwege de 19^e eeuw ontstond in Amerika een stroming die een exclusieve baptisten traditie normatief boven de feitelijke geschiedenis van het baptisme wilde plaatsen. Het leerde een ononderbroken 'ware baptisten successie' door de eeuwen heen, vanaf Johannes de Doper via dissidente bewegingen als montanisten, novatianen, paulicianen, albigenzen, waldenzen en doperdom tot op de dag van het eigen 'old landmarkist baptism'.⁸ Deze leer resulteerde binnen deze kring van baptisten gemeenten o.a. in een niet erkennen van een doop die bediend was in baptisten gemeenten die niet de vereiste kenmerken bezaten. Het gaat in de doopsuccessie om dezelfde kwestie als in de apostolische ambt successie, nl. die van de historisch traceerbare gezaghebbende normativiteit van eigen opvattingen en praktijk. Het 'Old Landmarkism' kan gekenschetst worden als een baptisten ketterij, omdat het de historische dynamiek van de baptisten traditie ontkent.

Baptisme is historische dynamiek

Bovenstaand historisch exposé laat zien hoe flexibel de baptisten overtuigingen en principes zijn. Ze bezitten een elasticiteit die het mogelijk maakt baptisten in geheel verschillende contexten bijeen te houden. Met name het vrijheidsbeginsel levert een belangrijke bijdrage aan die elasticiteit.

Wat verbindt baptisten? Op grond waarvan kan sprake zijn van een 'baptisten geschiedenis'? Deze geschiedenis wordt niet geconstitueerd door boven de dynamiek van de geschiedenis geplaatste eenheidsfactoren als ambt, confessie, liturgie, instituut of normatieve traditie. De baptisten eenheid is een gemeenschapservaring op basis van wederzijdse herkenning binnen de ruimte van vrijheid.⁹ Het is in de geschiedenis gebeurende gemeenschap. Het baptisme is niet

van de eeuwigheid. Het is een gemeenschapsgebeuren in de tijd. De baptisten geloofsgemeenschap is een historisch fenomeen. Wie het baptisme wil leren kennen moet zijn geschiedenis bestuderen.

Over de leer: reflectie op het historisch karakter van het baptisme

Het baptisme heeft nooit een eigen systematisch uitgewerkte leer ontwikkeld. Met een zekere vanzelfsprekendheid heeft het zich gesitueerd in de brede bedding van christendom dat de oecumenische dogma's van de triniteitsleer en de twee naturenleer over de persoon van Christus aanvaardt. Meer in het bijzonder, en ook met meer woorden, beweegt het zich binnen de stroom van de Reformatie. Nogmaals: baptisten dogmatieken bestaan eigenlijk niet. Baptisten hebben wel dogmatieken geschreven. Maar A.H. Strong, *Systematic Theology*, 1907, past in het plaatje van het Amerikaanse calvinisme aan het eind van de 19^e eeuw. En M.J. Erickson, *Christian Theology*, 1995, en S.J. Grenz, *Theology for the Community of God*, 1994, zijn representanten van 'evangelical theology'.

Waar zou het eigene van een baptisten dogmatiek in moeten schuilen? Ik meen - na alles wat ik eerder opmerkte over het baptisme als historisch fenomeen - in een doordenking van het christelijk geloof vanuit het perspectief van de geschiedenis.¹⁰

Prof. dr. O.H. de Vries is als bijzonder hoogleraar verbonden aan de theologische faculteit en fungeert als docent aan de kerkelijke opleiding van de Unie van Baptisten gemeenten

1. Kurt-Victor Selge, *Einführung in das Studium der Kirchengeschichte*, Darmstadt, 1982, s.1-25
2. www.BWANet.org
3. W.L.Lumpkin, *Baptist Confessions of Faith*, Valley Forge, 1980
4. Grondslag van de 1881 opgerichte Unie van Baptisten Gemeenten in Nederland luidt: 'De gemeenten, die de Unie vormen, leven uit de openbaring Gods, zoals die door de Bijbel tot hen gekomen is, terwijl hun leden in gehoorzaamheid aan de Heilige Schrift belijden Jezus Christus, de Zoon van God, het hoofd der Gemeente en de Heer der wereld, te hebben aanvaard als hun zaligmaker en Heer, en op deze belijdenis zijn gedoopt'.
5. G.A.Wumkes, *De opkomst en vestiging van het baptisme in Nederland*, Sneek, 1912
6. W.H.Brackney, The Baptists, H.W.Bowden (ed.), *Denominations in America*, number 2, New York, Westport, London, 1988, p.XVII-XIX
7. Zo in: *What are Baptists? On the way to expressing Baptist identity in a changing Europe*, A Study Paper issued by the Division for Theology and Education of the European Baptist Federation (1993), p.4: 'Baptists expect the church to be continually renewed by hearing the word of God through Scripture, and they also expect new light to spring forth from Scripture by the power of the Holy Spirit in every generation'.
8. J.E.McGoldrick, *Baptist Successionism: a Crucial Question in Baptist History*, London, 1994
9. J.D.Hughey, Einheit und Mannigfaltigkeit, J.D.Hughey (Hrsg.), *Die Baptisten, Die Kirchen der Welt*, Bd.2, Stuttgart, 1962, s.9-17
10. Olof de Vries werkte tot kort voor zijn overlijden in 2014 aan zo'n dogmatiek, waarvan de eerste vier hoofdstukken postuum verschenen zijn in *Alles is geschiedenis. Bouwstenen voor een baptistische geloofsvisie uit de dogmatiek van Olof H. de Vries* (Utrecht: Kok, 2015), te bestellen via www.baptisten.nl. (noot toegevoegd door red.)